

Рон Дејвид

ЊЕН ЖИВОТ

Ако истраживате културу и животи Афроамериканаца, не истраживате неку регионалну или споредну културу. Ви заправо истраживате Америку.

Одговор Тони Морисон Чарлију Роузу

Клои Антони Вофорд

Тони Морисон се родила као Клои Антони Вофорд, 18. фебруара 1931, у Лорејну, индустријском градићу у Охају. Отац Џорџ је радио као заваривач у бродоградилу у Џорџији. Мајка Рама Вилис Вофорд је била из Алабаме. Мајчин отац Џон Соломон Вилис је био бивши роб који је поседовао осамдесет и осам јутара земље у Алабама док му их на превару није узела бела јужњачка господа. Господин Вилис је тада решио да му је доста Југа и одвео је породицу на Север, у Лорејн, градић западно од Кливленда, на језеру Ири. Лорејн је био пун досељеника из Европе и црнаца с Југа који су дошли да раде у челичани.

Клоин отац Џорџ је био вредан човек који је истовремено обављао три посла током Велике депресије. Одрастао је у Џорџији, у атмосфери линча младих црнаца. Својој деци је говорио да никада неће бити хармоније између раса зато што белци немају мозга да савладају нетрпељивост којој их уче од детињства.

Клоина мајка Рама (случајно одабрано библијско име) осећала је да се људи који су одрасли у расистичком друштву могу преобразити образовањем. (Али није очекивала да ће се то ускоро десити!)

Клои, друго од четворо деце, беше тиха, повучена и волела је књиге. У тинејџерским годинама прочитала је ремек-дела европске књижевности. Волела је Достоевског и Толстоја, а посебно енглеску књижевницу Џејн Остин. „Те књиге нису биле написане за црну девојчицу из Лорејна, у Охају”, изјавила је за часопис *Newsweek* 1981, „али су биле толико величанствене да сам их одмах схватила.”

Клои никада није размишљала да постане списатељица, али је несвесно упијала народне приче и песме које су биле део баштине црнаца с Југа. Једна од песама која се певала у мајчиној породици почињала је стиховима „Ровоам, једини Соломонов син”. Ту ће песму Тони Морисон искористити за прекретницу у једном од својих најпознатијих романа.

Са седамнаест година, Клои је напустила Охајо да би уписала Универзитет Хауард у Вашингтону, Дистрикт Колумбија.

Универзитет Хауард

Почеци Хауарда, који су 1867. основали бели свештеници, везују се за школу за црне проповеднике која је прерасла у један од најбољих колеџа у земљи. Био је дом легендарних просветитеља, попут Алена Лока, филозофа и песника, предводника харлемске ренесансе двадесетих година, и Стерлинга А. Брауна, песника и професора који је помагао у настанку афроамеричке књижевне критике. Међу дипломцима с тог универзитета су и бивши судија Врховног суда Таргуд Маршал, оперска певачица Џеси Норман и глумац Оси Дејвис.

Клои је одабрала као главни предмет књижевност, иако је четрдесетих година двадесетог века свест о црначкој књижевности била тек у повоју. Чак и на колеџу на којем су студирали црнци, као што је био Хауард, нису се много читали велики писци попут Ленгстона Хјуза и Зоре Нил Херстон. Клои је желела да буде плесачица, променила је име у Тони и придружила се универзитетској плесној трупи која је ишла на турнеје по дубоком Југу. Увидевши какав је живот црнаца на Југу, осетила је и укус расизма који су морали да трпе њени родитељи.

Пошто је дипломирала, уписала је постдипломске студије из књижевности на Универзитету Корнел. Њена теза – наговештавајући стил њеног писања и склоност ка мрачној тематици – бавила се темом самоубиства у романима Вилијама Фокнера и Вирџиније Вулф. После Корнела, Тони је предавала књижевност на Јужњачком универзитету Тексаса у Хјустону, где је почела да размишља о култури црнаца као теми формалних студија. „Пре тога, то је било само на веома личном нивоу – мојој породици”, говорила је.

Тони се вратила на Универзитет Хауард 1957. као професорка књижевности и упознала је људе који ће одиграти кључне улоге у борби за једнакост Афроамериканаца: радикалног песника Америја Бараку (који се тада звао Лирој Џоунс), Ендруа Јанга, будућег градоначелника Атланте и америчког амбасадора у Уједињеним нацијама и Стоуклија Кармајкла (касније познатог као Кваме Туре), живахног шаљивцију који је стајао у првим редовима борбе за грађанска права и у покрету за ослобођење црнаца шездесетих година.

Брак

Док је предавала на Хауарду, Тони се заљубила у младог архитекту с Јамајке Харолда Морисона. Венчали су се 1958. Први син, Харолд Форд, родио им се 1961. Иако је наставила да предаје, Тони је почела да осећа немир. Придружила се књижевним групама, не зато што је желела да пише већ зато што је хтела да буде у друштву занимљивих људи.

Сваки члан групе је морао да донесе неку причу. Једне недеље је Тони понестало старих текстова и, имајући на уму да мора брзо да напише нешто ново, сетила се разговора који је водила у детињству с једном црном девојчицом у Охају. Девојчица је рекла да је престала да верује у Бога јер, иако се две године моли да јој подари плаве очи, Бог јој још није услишио жељу. Морисон је на брзину написала ту причу, прочитала је у групи и ставила у фиоку.

Док је чекала друго дете 1964, дала је отказ на Хауарду и кренула на пут по Европи са супругом и сином. Када су се вратили, њихов брак се окончао. Каснијих година, када би размишљала о том периоду, на њега је гледала као на време празнине и конфузије:

Чинило се као да ми ништа више није остало, осим маште. Нисам имала ни вољу, ни суд, ни њерсејекшиву, ни моћ, ни аушоришеш, ни биће – само тај брутални осећај ироније, меланхолије и сирахошошовања њред речима.

Тони Морисон се нашла у положају с којим може свако саосећати: без мужа, с једним дететом и другим на путу, без посла и изгледа да се запосли.

Са тридесет и три године, депресивна и збуњена, вратила се у родитељску кућу у Лорејн.

Сиракјус блуз

Убрзо по рођењу другог сина, Слејда Кевина, Морисон је напустила Охајо и отишла да ради као уредница у градићу Сиракјус, у Њујорку. Ујутру би Харолда и Слејда остављала код газдарице и одлазила на посао. Када би се вратила, као и све запослене мајке, спремала би деци вечеру и проводила с њима неколико сати док их не успава.

Иако је пуне две године живела у Сиракјусу, није стекла пријатеље. Радећи на послу од девет до пет, подижући синове и без друштвеног живота, Морисон је постајала све депресивнија. Једне ноћи, у мирним сатима док су јој синови спава-ли, узела је бележницу и почела да пише. Док је кроз себе цедила речи, осећала је да би писање могло да буде начин да побегне од очајања које је осећала у том хладном, усамљеном граду. Како је писала, њени јунаци су попримали властити живот... и имали су своје прохтеве. Желели су или се чинило да желе (питала се није ли полудела када мисли да речи на папиру могу њожелети било шта) остатке од приче коју је написала пре више година. И тако је током зиме 1967. у Сиракјусу Тони Морисон ископала причу о девојчици која се молила да има плаве очи...

Шта се одвијало у глави Тони Морисон? Зашто жена од тридесет и пет година одједном реши да пише роман? Заиста је требало да прође неколико година да схвати свој пут. Десетак година касније, у интервјуу који је 1978. дала Џејн Бејкерман за *Black American Literature Forum*, за њу је то и даље било необјашњиво:

Живела сам у месту у којем ни са ким нисам могла да њричам, да водим њрави разговор. Била сам њакође веома несрећна. Па сам њако њисала, из њој разлоја.

А неких петнаест година касније, у интервјуу из 1983, књижевној критичарки Клаудији Тејт је рекла:

Десило се њо њосле смрти моја оца. Десило се њо њосле развода. Дешавало се њо и у другим њриликама. Сад знам како њо да осветим у себи, а да не њролазим кроз сам гојаћај.

То је ујраво оно што каже Гиџар [јунак из Соломонове песме]: „Када схватиш све што срање, штада можеш да пољетиш.”

Пошто би читав дан радила као уредница, Тони Морисон би се сваке вечери враћала кући и писала. Без обзира на то да ли ће књига бити објављена или не, знала је да не може да престане да пише тај... тај роман. Назвала га је *Најџлавље око*.

Епилог: Њујорк

Пошто га је одбило неколико издавача, роман *Најџлавље око* је изашао 1970. Тони Морисон је у то време живела у Њујорку и радила као уредница у издавачкој кући *Random House*. Прокрчила је себи пут у комерцијално одељење, где је могла да уређује књиге истакнутих црних аутора (Мухамед Али, Ендру Јанг и Анџела Дејвис, поред осталих) и помогне у каријери перспективним црним књижевницама (попут Тони Кејд Бамбаре и Гејл Џоунс). „Тони је учинила више да охрабри друге црне књижевнике да објаве своје књиге него сви остали које познајем”, изјавио је Јанг за *Newsweek*.

Најџлавље око није постигло комерцијални успех, али је прилично добро прошло међу критичарима. Тада још ни Тони Морисон, а ни критичари, нису увиђали да ће она постати једна од водећих романсијерки свога времена. Али то је мало значило Морисон, која је открила своју магију.

Кроз стакло тамно...

Иако њен роман није био веома успешан, Тони Морисон је изненада постала ауторитет кад је реч о црначкој култури. Објављивала је чланке и приказе књига, али се све више бринула. Месеци су пролазили од изласка *Најџлавље око*, а она још није имала идеју за нову књигу. Можда је то било то – можда више никада неће написати роман?

Било је то почетком седамдесетих година. Покрет женског ослобођења је јачао своје упориште, али се Тони Морисон чинило да је он безнадежно кратковид, окренут белачкој средњој класи. То ју је толико иритирало да је у њој заискрила идеја. Ове изненада просветљене беле госпође решиле су да је дошло време да жене почну да се међусобно воле, да почну да буду сестре и пријатељице. Али шта је значило то *да ћочну*, питала се Тони Морисон? Читавог живота је помагала породици и пријатељима и они су помагали њој. Сад је одлучила да покуша нешто чега је до сада ретко било – или можда никад – у америчкој прози: да дубински истражи пријатељство између две црне жене.

Роман *Сула*, објављен децембра 1973, донео је Тони Морисон национално признање. Одломак из романа је објављен у часопису *Redbook*, а 1975. је номинован за Националну књижевну награду. Било је, међутим, и контроверзе када је Сара Белкбурн за *The New York Times Book Review* написала да роману недостаје „болна непосредност” из ауторкине нефикције.

Морисон је раздражљиво одговорила: „Она спомиње мој живот. За мене је он болно непосредан.”

Црна књига и Соломонова песма

Два месеца после изласка романа *Сула*, *Random House* је објавио *Црну књију*, коју је Бил Козби у предговору окарактерисао као неку врсту албума какав би постојао „да је неки стари црнац пре триста година решио да бележи своја искуства и све што се дешавало његовом народу”. Ову антологију триста година живота Афроамериканаца саставио је историчар и колекционар Мидлтон „Спајк” Харис, а уредила – и надахнула – Тони Морисон.

Док је радила на књизи, Морисон је седела у Харисовом стану и читала новинске чланке од пре двеста и триста година о тортури над робовима. Међу њима је нашла и чланак из 1856. о одбеглој робињи која је убила своју ћерку да је не би гледала како се враћа у ропство. Годинама касније, ова незамислива епизода постала је инспирација за њен најхваљенији роман.

У међувремену, други роман се склапао у њеној глави. Будући да је *Сула* привукла велику пажњу због снажних јунакиња, урођено непредвидива Тони Морисон је решила да напише роман у ком владају *мушкарци*.

Али то је био још један тежак период у њеном животу. Имала је новчаних проблема, старији син је превише енергично улазио у пубертет и отац јој је умро. Морисон је отишла у Охајо на његову сахрану и није престајала да размишља о њему када се вратила у Њујорк. Док је радила на новом роману, у себи је водила дуге разговоре с њим. Била јој је потребна очева помоћ да напише ту тешку нову књигу о мушкарцима. Резултат је један од најупечатљивијих романа двадесетог века.

Завршна песма

Објављивање *Соломонове џесме* (1977) променило јој је живот. Са четрдесет и шест година доживела је „успех преко ноћи”. *Соломонова џесма* је био први роман неког црног књижевника који је ушао у избор клуба Књиге месеца још од 1940. и *Домороца* Ричарда Рајта. *Соломонова џесма* је постала бестселер у цепном издању, Морисон је добила признање Националног круга књижевних критичара, а председник Џими Картер ју је именовао за чланицу Националног савета за уметност.

Упркос успеху, Тони Морисон је и даље радила пуно радно време за *Random House*, сваког петка је имала предавања на Јејлу и успевала је својим синовима да буде и отац и мајка. Једног дана је, по изласку трећег романа, одвезла сина Харолда на Менхетн, на часове клавира, и потом се бесциљно возила по граду да убије време. Док је пролазила поред књижаре *Doubleday*, приметила је велики низ књига у излогу. Требало јој је неколико тренутака да препозна корице *Соломонове џесме*, с великим натписом: „Тријумф Тони Морисон”.

Књижевна новотарија, медијски догађај

Вребајући прилику за своју следећу књигу, Тони Морисон је почела да дубоко размишља и истражује пут до новог романа. Толико другачијег од претходних дела, толико смелог, толико... Ниједан романсијер који држи до себе не би озбиљан књижевни роман заснивао на древној афричкој народној причи коју би већина људи – моментално – препознала као једну од оних шашавих прича чика Ремуса,² зар не?

Аутори у Америци обично не постају медијске звезде. Норман Мејлер никада није имао своју линију најк патика са ценом од преко стотину долара (“Air Mailers”?). Џојс Керол Оутс нико никада није молио да води шоу-програма *Saturday Night Live*. Али вести о Тони Морисон су се пратиле као да је рок звезда. Није она била „само” списатељица – била је славна личност. А *Tar Baby* није била само књига већ медијски догађај.

После изласка тог романа, Тони Морисон је остварила и врхунски знак успеха у Америци: „Хоћете ли стварно ставити на насловну страну часописа средовечну, седокосу, обојену госпођу?”, питала је она. Марта 1981, постала је прва црнкиња која се појавила на насловној страни *Newsweek*-а. Била је највећа књижевна звезда после Хемингвеја. Након *Newsweek*-ове насловнице, свуда су почели да се објављују чланци о њој. Људи су били задивљени распоном њених активности: подизала је два сина, радила је пуно радно време као уредница у издавачкој кући, предавала је на факултету, написала је четири романа – звали су је Суперженом! Роман *Tar Baby* је остао четири месеца на бестселер листама, иако је за већину критичара био разочарање.

Сањајући Емета

Пошто је двадесет година помагала у настанку и рађању афроамеричке књижевне револуције седамдесетих година, Тони Морисон 1983. године напушта *Randot House*. Следеће године постаје професорица на Катедри за друштвене науке „Алберт Швајцер” на Државном универзитету Њујорка у Олбанију.

Управо у Олбанију почиње да пише прву драму.

Емет Тил беше црни тинејџер из Чикага кога су, док је био у посети своме стрицу у Мисисипију 1955, оптужили да је звиждао за једном белкињом. Дечака, који је имао само четрнаест година, упуцали су у главу и бацили у реку. Белце осумњичене за његово убиство ослободила је порота састављена искључиво од белаца. Због своје флагрантне бруталности и неправде, убиство Емета Тила је постало догађај после кога се стварају први зачеци покрета за грађанска права. У њеној драми, под насловом *Сањајући Емета*, Емету Тилу је дозвољено да говори у своју одбрану. Пробуђен је из мртвих да би својим речима описао сопствено убиство...

² Збирка прича прикупљених од црнаца с америчког Југа, први пут објављена 1881. Приче обједињује фиктивни приповедач и бивши роб, чика Ремус. (Прим. њрев.)

Припадала је животу, не уметности

Следеће велико дело Тони Морисон има корене у насилном историјском инциденту – у причи о жени коју је прочитала док је истраживала за *Црну књију*. Робина из Кентакија, Маргарет Гарнер, побегла је 1856. са плантаже свога господара са четворо деце преко замрзнутог канала реке Охајо у Синсинати. Када су је ловци на одбегле робове коначно открили, покушала је да убије своју децу како се не би вратила ужасима ропства. Годинама пошто је прочитала вест о њој, Тони Морисон је желела да напише властиту причу о Маргарет Гарнер, али није могла. Није излазила из ње. Закључила је да се прича напросто не дâ написати. Припадала је животу, не уметности. А онда ју је написала.

Вољена (1987) је брзо проглашена за њен најмоћнији роман. Џон Ленард га је назвао „ремек-делом”. Романсијерка Маргарет Атвуд је написала да „свестраност [Тони Морисон] и њен технички и емотивни опсег као да немају граница”.

Упркос похвалама, *Вољена* није успела да уђе ни у избор за Националну књижевну награду, ни за признање Националног круга књижевних критичара. Јануара 1988, група од четрдесет и девет афроамеричких писаца и критичара потписала се испод текста у *The New York Times Book Review*-у, којим се одаје признање достигнућу Тони Морисон и оштро критикују „стари добри момци” из жирија за ове награде што ниједно признање нису доделили књижевници.

Роман *Вољена* је 31. марта 1988. добио Пулицерову награду. „Драго ми је да су дозволили вредностима књиге да испливају на површину и да је жири Пулицерове награде једино то узео у обзир”, рекла је. Потом је, нимало изненађујуће, почела да ради на новом роману...

Џез... и БАМ!

Много година пре него што је почела да пише *Вољену*, Тони Морисон је била у прилици да прелиста књигу Џејмса ван дер Зија *Харлемска књија мршвих*, збирку фотографија преминулих црних Њујорчана насталих током двадесетих година. Једна од фотографија која ју је заинтриговала била је она с осамнаестогодишњом девојком у мртвачком ковчегу. У пропратном тексту је објашњено да је девојка плесала на „изнајмљеној забави”³ када је упуцана...

Насупрот недвосмисленим похвалама критике за *Вољену*, реакције на *Џез* су биле разочаравајуће. Упркос млаким приказима, чинило се да сви очекују мишљење Тони Морисон поводом сваке теме. И она их ту није разочарала, делила је своја гледишта о свему, од нерета у Лос Анђелесу 1992. до тинејџерске трудноће. Потом – БАМ!

7. октобра 1993, Нобелов комитет Шведске академије је прогласио Тони Морисон за добитницу награде у категорији књижевности.

³ Понекад називана и „кућна забава”, друштвено окупљање по зградама у Харлему, с изнајмљивањем музичара, за које се током забаве скупљао новац. Имале су велику улогу у развоју џеза и блуза између два светска рата. (Прим. њрев.)

Њен говор на додели награде у Шведској академији – о језику, његовом кварињу и одговорности оних који га користе – ускомешао је духове. „Први пут у памћењу Министарства спољних послова”, јављао је Џон Ленард, „публика је, немоћна да се одупре, по други пут устала и дуго аплаудирала.”

Била је прва Афроамериканка која је добила Нобелову награду за књижевност.

Шта је било после: пожар и *Paј*

Две недеље пошто је добила Нобелову награду, кућу Тони Морисон је захва-тио пожар и она је изгорела до темеља. Почела је да ради на новом роману.

Књига је била инспирисана непознатим делом америчке историје. После Грађанског рата, бивши робови путују кроз ретко насељене западне државе – оне које обично идентификујемо са каубојима – да би подигли град за црнце. Насељеници су дали оглас у новинама у ком позивају црнце да се придруже новој заједници... уз загонетно упозорење: „Дођите спремни, или немојте уопште долазити.”

Два приказа у *The New York Times*-у! Страница и по у *The New York Times Book Review*-у! Насловна страна и текст од седам страница у часопису *Time*! Пет страница у *New Yorker*-у! Две странице у часопису *Essence*! Телевизијски интервју од сат времена са Чарлијем Роузом! Двадесетоминутно реповање с Едом Бредлијем у емисији “60 minutes”! До јануара 1998, прикази романа *Paј* (или чланци о њему) појавили су се у скоро сваком часопису и новинама у Сједињеним Државама.

Шта су сви ти прикази говорили?

Били су толико помешани да се човек пита да ли су критичари читали исту књигу! *Paј* је био искасапљен у једном и глорификован у другом приказу. Један критичар је написао да је то најпријемчивија књига Тони Морисон, а други да је то њена најтежа књига. Два водећа критичара су се разишла чак и у вези са темом у првој реченици („Најпре су упуцали белу девојку”).

У основи: мало ко је од првих приказивача знао о чему се ради у роману. *Paј* је можда било једно од најфасцинантнијих прозних дела икада написаних – и то је истина! – али већина људи га није разумела.

Опра Винфри и каснија дела

Док је Тони Морисон шест година писала роман *Paј*, афроамеричка телевизијска водитељка и медијски могул Опра Винфри прихватила ју је као неку врсту светиње. Опра је промовисала њене књиге, Тони Морисон је била гошћа у њеној телевизијској емисији, а заједно су 1998. продуцирале филм по роману *Вољена*. Колико год намере биле добре, изгледа да је филм више обесхрабрио нове читаоце него што их је привлачио... али немојте да вас то заустави! *Вољена* је један од тријумфа савремене књижевности.

Следећи роман Тони Морисон – *Љубав* – изашао је шест година после *Paја*, 2003. *Милосрђе* је објавила 2008.

Четири године касније, 2012, објавила је *Дом*.

А 2015, непресушно плодна Тони Морисон објављује *Боже, ѿмози геџеџу*, свој једанаести роман. [...] Сваки од потоњих романа садржи моћне и дугачке делове пуне лепоте, али је прерано упоређивати их са *Вољеном* или *Соломоновом ѿесмом*. У свакој од тих књига постоје тренуци у којима осећамо као да је Морисон изашла из романа да нам се директо обрати.

Такође ја написала и либрето за две опере: *Марјарет Гарнер* (2005; по музици Ричарда Данијелпора), засновану на истој историјској јунакињи која ју је надахнула да напише *Вољену*, као и интерактивни музички наратив *Дездемона* (2011). Њеној Дездемони, жртви из Шекспировог *Ошела*, дозвољено је да „узврати” Отелу (и Шекспиру!). Дездемони и другим јунакињама, невидљивим у Шекспировој драми, додељени су гласови у овој јединственој продукцији.

Поред романа, есеја, драма и опера, Тони Морисон је писала и књиге за децу заједно са млађим сином Слејдом, сликаром и музичарем који је преминуо 22. децембра 2010. у четрдесет и петој години.

(С енглеској ѓревео Преграј Шайоња)

